

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 315-327, ELAZIĞ-2007

1692-1698 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMDE ANAVARZA VE ÇEVRESİNİN İSKAN EDİLMESİ HUSUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

*The Functions About the Gradual Settlement in Anavarza and its
Surroundings Between 1692-1698*

Özcan TATAR

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ.

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde, 1691 yılından itibaren uygulanmaya çalışılan iskan çalışmalarında, Çukurova'da bulunan Anavarza bölgesi ve çevresinin iskan için yapılan faaliyetler sırasında, bölgenin iskanında birçok problemle karşılaşmıştır.

Biz bu çalışmamızda, 1692-1698 yılları arasında Anavarza ve çevresinin iskan edilmesi için gösterilen çabaları ve bunların ne şekilde sonuçsuz kaldığı hususunda, arşiv belgelerine dayalı olarak bazı tespitlerde bulunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İskan, Çukurova, Anavarza, Fellah.

ABSTRACT

In Ottoman State, the process of settling in Anavarza, Çukurova that begins 1691 presents many problems

At this study, a general view about the full of functions for settling in Anavarz and its surroundings between 1692-1698 and the unsuccessful results of this settlement policy has been drawn basicly.

Key Words: Settlement, Çukurova, Anavarza, Fellah.

GİRİŞ

Çukurova bölgesinin kuzey kısmında yer alan Anavarza¹; günümüzde Adana ilinin Kozan ilçesine bağlı, bu ilçenin 32 km güneyinde bulunmaktadır. Müstahkem bir konuma sahip olan Anavarza isimli kaleden dolayı bu bölge Anavarza bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren, Anavarza Kalesi'nin mevcut olduğu kaynaklarda belirtilmesine rağmen, bu kalenin M.Ö. IX. yüzyılın ortalarında Asurlular tarafından kurulduğu hakkında bilgiler de mevcuttur².

Anavarza'da; 1500 metre uzunluğunda 20 burçlu sur, dört giriş, sütunlu yol, hamam ve kilise kalıntısı vardır. Sur dışındaki tiyatro ve stadyum, su yolları, kaya mezarları; kentin batısındaki nekropollerini yaparak açılmış olan antik yol; korunmuş havuzlu mozaikler (M.S. 3. yy.'a ait deniz tanrıçası Thetis mozaigi), Adana bölgesinde tek örnek olan 3 girişli zafer takı ve ovanın ortasında bir ada gibi yükselen tepe üzerindeki Ortaçağ kalesi önemli eserlerdir³.

1-1692'den Önceki Dönemde Anavarza ve Çevresinin Durumu

Anavarza Kalesi'ni kuran Asurluların egemenliğinden sonra, bu dönemde kurulan Kilikya Krallığı'nın hakimiyetine giren Anavarza Kalesi ve çevresi, sırasıyla Pers, Makedonya, Selavkoslar, Roma ve Bizans hakimiyetinden sonra⁴, Emeviler zamanında İslam orduları tarafından fethedilmiştir. İslam hakimiyetine giren bölge, 796 yılında Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından iyice tahkim ettirilmiştir. Ancak, bu kale ve çevresi 962 yılında Bizans hakimiyetine geçmiştir⁵.

Bizanslıların ardından Ermeni Prensiği'nin hakimiyetine giren Anavarza Kalesi ve çevresi, XIV. yüzyılın sonlarında Ramazanoğulları egemenliğine girmiştir. 1516 yılında Osmanlı hakimiyetine dahil edilmesine kadar Ramazanoğulları ve Memlûkluların hakimiyeti altında bulunan Anavarza Kalesi ve çevresi, 1516 yılından sonraki dönemde

¹ Bugün halk dilinde Anavarza diye bilinen bu çok önemli şehir ve kale, tarihî kayıtlarda Anazarba, Aynizarba, Anazarbos veya Anazarbus gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. <http://www.kadirli.bel.tr/tarihiler/anavarza1.htm>.

² M.Hâdi Altay; *Adım-Adım Çukurova*, Adana, 1965, s.61.

³ <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Anavarza>.

⁴ Sargon Erdem; "Adana" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.:I*, İstanbul, 1988, s.349; Bekir Uluğ; *Tarih Boyunca Çukurova*, Mersin, 1948, s.69-100.

⁵ Mustafa Kılıç; "İslam Tarihi Kaynaklarında İslam Fetihlerinin Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar Olan Dönemde Çukurova", *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu 21-23 Kasım 1990*, Adana, 1991, s.314-328; M.Canard; "Cilicia" Maddesi, *The Encyclopadia of Islam (New Edition-Leiden), Volume:II*, s.35-36; Streck; ; "Aynzarba" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi (Millî Eğitim Yayını), C.:II*, Eskişehir, 1997, s.74.

Sis Sancağı'na bağlı olarak idarî sistem içinde yer almıştır⁶.

Osmanlı hakimiyetine girdikten sonraki ilk dönemlerde, Anavarza Kalesi'nin çevresindeki mezralarda Türkmen cemaatleri ziraat yapmasına rağmen, bu kalede sadece kale eri olarak hizmet veren Ermeniler yaşamaktaydı⁷.

1516 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Anavarza ve çevresi, bu dönemde cemaatlerin yoğun olarak buldukları bir bölge özelliği de göstermekteydi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Çukurova bölgesinde meydana gelen karışıklıklara paralel olarak, Anavarza ve çevresinde de karışıklıklar meydana gelmiş ve bunun sonucu olarak, burada yaşayan halk başka bölgelere gitmek zorunda kalmıştır. Boşalan bu yerler ise, başta Lek Ekradı ve Hacılı Cemaatleri olmak üzere, konar ve göçer cemaatlerin uğrak yeri olmuştur. Bu cemaatlerin bir kısmının, Anavarza ve çevresinde yarı yerleşik şekilde sakin olmasına rağmen, bu yerlerde büyük oranda ziraat üretim yapılamaz duruma gelmiştir⁸.

2-1692-1698 Yılları Arasındaki Dönemde Anavarza ve Çevresinin İskanı İçin Yapılan Çalışmalar

1691 yılından önceki dönemde Anavarza ve çevresinde sakin olan Lek Ekradı ve Hacılı Cemaatleri'nin meydana getirdikleri eşkıyalık olayları ve itaatsizlikleri sonucunda, bu cemaatlerin Rakka'ya iskan edilmelerine karar verilmiştir⁹. Rakka'ya iskan edilmeleri için verilen kararın ardından, bu cemaatlerin mensuplarının önemli bir kısmı ilk etapta Rakka'ya götürülmüşlerdir. Bu cemaatlerin mensuplarının Rakka'ya götürülmesi

⁶ Yusuf Halaçoğlu; "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis Sancağı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı.:32, *Ord.Prof.Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı*, İstanbul, 1979, s.819-821.

⁷ 1519 yılında yapılan tahrir göre; Anavarza Kalesi içinde 36 hane ve 8 mücerred Ermeni nüfus kale eri olarak bulunurken, bu sayı daha sonraki dönemlerde gittikçe azalmıştır. Y. Halaçoğlu; *a.g.m.*, s.831. XVI. yüzyılın ilk yarısında Anavarza Kalesi'nde kale eri olarak hizmet veren bu Ermenilerin, buranın eski önemi kaybetmesi sonucunda, bu bölgeyi terk ederek başka bölgelere gittiğini düşünmekteyiz.

⁸ "... Anavarza nâm harâbede yüz seneden mütecâviz 'aşâyir-i Türkmân ve Ekrâd Cemâ'atleri sâkin ve mütemekkin olub mezkûrların istilâsından zirâ'at ve hirâseti mümkün olmadığından harâbe kalub ..." *Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi (MAD)*. No: 9876, Sayfa No:36, Belge No:2. 29 Ekim 1692 (18 Safer 1104). Bundan sonraki dipnotlarda Sayfa No S. şeklinde, Belge No ise B. şeklinde kısaltılmıştır

⁹ Anadolu'da bulunan bir çok konar göçer cemaatin başta Rakka olmak üzere, belirlenen bazı bölgelere iskanı hususunda 1691 yılında başlatılan ve daha sonra devam ettirilen iskan faaliyetleri için şu çalışmalara bakılabilir; Cengiz Orhonlu; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987; Yusuf Halaçoğlu; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991; Murat Çelikdemir; *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı (1690-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ-2001; Özcan Tatar; *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ-2005.

sonucunda, Anavarza ve çevresi büyük oranda boşalmış olduğundan, bu yerlerde ziraat yapılamamış ve boş arazi olarak, atıl bir hale gelmiştir.

Verimli topraklara sahip olan Anavarza ve çevresinde ziraat yapılamaması nedeniyle, bu yerlerin ziraata açılması düşünülmüştür. Tam bu ortamda, eskiden Türkmen Ağası olup, bu dönemde Cebecibaşı olan ve Adana'da ikamet eden İsmail Ağa¹⁰ isimli kişi, bu yerlerin ziraata açılmak üzere kendisine *çiftlik* olarak verilmesini talep etmiştir¹¹. İsmail Ağa'nın yaptığı bu talep üzerine; Adana, Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye'deki idareciler tarafından karışılmaması ve yıllık vergilerinin düzenli olarak gerekli yerlere verilmesi şartıyla, Anavarza ve çevresinde bulunan araziler, 29 Ekim 1692 (18 Safer 1104) tarihinde bu kişiye *çiftlik* olarak verilmiştir¹².

Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail Ağa'ya çiftlik olarak verilmesinin ardından, bu yerler *Havass-ı Hümayun*'a ilhak edilip, mukataa haline getirilmiştir¹³. *Havass-ı Hümayun*'a ilhak edilen bu yerlerin, boş olması ve ziraat edecek kimselerin

¹⁰ Burada adı geçen İsmail Ağa; Türkmen Ağalığı görevinde bulunmuş, bu görevinden azledildikten sonra ise 1103'te (1691/92) Cebecibaşı olup 1105'te (1693/94) katl olunmuştur. Mehmed Süreyya; *Sicil-i Osmanî*, C.:3, İstanbul, 1996, s.811.

¹¹ "... bu küllarına zirâ'at ve hirâseti için çiftlik idüb ma'mûr ve abâdân itmek üzere ..." *MAD. No: 9876*, S.:36, B.:2

¹² *MAD. No: 9876*, S.:36, B.:2. İsmail Ağa'nın oğlu olup, yine Adana sakini olan İbrahim adlı kişi, bu tarihten daha önce, 3 Mart 1692 (14 C.ahir 1103) tarihinde *İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası*'nın 3 yıllık iltizamını almıştır. *MAD. No: 9873*, S.:235, B.:1. Ancak bir süre sonra, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası'nın mültezimi İbrahim'in babası olan Cebecibaşı İsmail Ağa tarafından daha yüksek teklif yapılması üzerine, İfraz-ı Zülkadiriyye Mukataası 3 yıllığına Cebecibaşı İsmail Ağa'ya verilmiştir. *MAD. No: 9876*, S.:178-179, B.:3. 11 Şubat 1693 (5 C.ahir 1104). Keza; Cebecibaşı İsmail Ağa bu dönemde, Anavarza dışında kalan bazı yerleri de *çiftlik* yapmak amacıyla kendi üzerine berat ettirmiştir. Adana Sancağı dahilinde Yüreğir Nahiyesi'ndeki bulunan bu yerler, Karabük, Beyaz, Saçlı Yaynas, Kara Göçerli ve Tulukara mezraalarıdır. "... çiftlik ve ma'mûr ve abâdân idüb ..." *MAD. No: 9876*, S.:48, B.:3. 7 Kasım 1692 (27 Safer 1104); "... zabt ve tasarruf ve çiftlik ihdâs idüb zirâ'at ve hirâset ve ma'mûr eylemek üzere ..." *MAD. No: 9876*, S.:378, B.:1. 21 Mayıs 1693 (15 Şaban 1104). Cebecibaşı olduğu dönemde bu yerleri çiftlik yapmak üzere, kendi üzerine berat ettiren İsmail Ağa, Cebecibaşılık görevinden ayrıldıktan (azledildikten) sonra, *Enhar-ı Kars-ı Zülkadiriyye ve Sis Sipâhi-zâde Mukataası*'nın iltizamı almıştır. *MAD. No: 9876*, S.:477, B.:2. 28 Haziran 1693 (24 Şevval 1104).

¹³ Anavarza ve çevresinin Cebecibaşı İsmail'e çiftlik olarak verildiğine dair yazılan hükümde, bu yerlerin statüsü ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. *MAD. No: 9876*, S.:36, B.:2. Bu hükmün yazılmasından 4 ay sonra yazılan bir hükümde ise, "müceddeden *havâss-ı hümayûna ilhâk* olunan Anavarza harâbesi ..." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. *MAD. No: 9876*, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104). Keza, bu ifadenin yer aldığı hükümden 2 gün sonra yazılan bir başka hükümde "Hâlâ Dergâh-ı 'Âlî Cebecibaşısı olan İsmail mahrûse-i Edirne'de Dîvân-ı Hümayûnuma 'arz-ı hâl sunub müceddeden *havâss-ı hümayûna ilhâk* olunan Anavarza mukâta'ası bin yüz dört senesine mahsûb olmak üzere 'uhdesinde olub ..." şeklinde bir ifade bulunmaktadır. *MAD. No: 9876*, S.:245, B.:2. 5 Mart 1693 (27 C.ahir 1104). Belirttiğimiz bu hükümde geçen "...Anavarza mukâta'ası bin yüz dört senesine mahsûb olmak üzere 'uhdesinde olub ..." ifadesine rağmen, bu mukataanın İsmail Ağa'ya iltizama verildiğine dair yazılan berat, bu son tarihten 3 gün sonrasına aittir. *MAD. No: 9876*, S.:263-264, B.:2. 8 Mart 1693 (Gurre-i Receb 1104).

olmaması üzerine, Adana'da yaşadığı için bölgeyi tanıyan İsmail Ağa devlet idarecilerine yeni teklifler götürmüştür. Bu kişi ilk olarak; Sis ve Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan bazı cemaatlerin mensupları ile bazı kişilerin bu yerlere götürülüp iskan edilmesini ve bu kişilerin burada ziraat yapmalarını teklif etmiştir. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklife göre; 20 hanelik Dede Basılı, 25 hanelik Kesikli, 15 hanelik Menteşe Uşakları, 15 hanelik Ayrımlu, 15 hanelik Sarı Hızırlı, 15 hanelik 'Avretcilü ve 15 hanelik Tayırlu Cemaatleri ile Halep tarafından gelen ve kaç hane oldukları belirtilmeyen Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza ve çevresine iskan edileceklerdi. İsmail Ağa'nın yaptığı bu teklif devlet idarecilerince de uygun görülerek, tayin olunacak mübaşir aracılığıyla adları belirtilen cemaatlere mensup 135 hane ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının Anavarza'ya iskan edilmelerine karar verilmiştir¹⁴.

Belirtilen bu cemaatlerin ve Kuyumcu Cingan evleri olarak adlandırılan gurubun mensuplarının Anavarza ve çevresindeki yerlerin ziraatı için iskan edilmeleri kararının ardından, bu yerlerin geniş olması ve iskan edilecek kişilerin yeterli olmaması nedeniyle, İsmail Ağa'nın da teklifi ile devlet idarecileri yeni bir karar almışlardır. Önceki kararlar aynı tarihlerde alınan bu karara göre; Sayda, Beyrut ve Trablusşam bölgelerini terk ederek, uzun yıllardan beri Çukurova bölgesine gelip *başiboş* olarak bu bölgede yaşamlarını sürdürdükleri belirtilen ve *Fellâhân (Fellâhîn) Taifesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları ile XVII. yüzyılın sonlarında Kıbrıs'ta meydana gelen bazı olaylar sonucunda Kıbrıs'ı terk edip, yine Çukurova bölgesine gelen ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan gurubun mensupları Anavarza'ya iskan edileceklerdi¹⁵. Alınan bu karar sonucunda, tayin olunacak mübaşir aracılığıyla, *Fellâhîn* ve *Kıbrıs Keferesi* olarak adlandırılan gurupların mensuplarının Anavarza'ya iskan edilmeleri hususunda çalışmalara başlanmıştır¹⁶.

Anavarza ve çevresindeki yerlerin ziraat edilmesi için gerekli olan halkı bulduğuna kanaat getiren Cebecibaşı İsmail Ağa, bu hususta yazılan fermanların ardından, Anavarza ve çevresine mahsus olarak oluşturulan Anavarza Mukataası'nın iltizamını alma yoluna gitmiştir. Bu amaçla Baş Muhasebe'de yapılan görüşmelerin ardından, İsmail Ağa, 11 Mart 1693 (İbtida-i Mart 1104) tarihinden itibaren zapt eylemek üzere, 60.000 akçe

¹⁴ MAD. No: 9876, S.:246, B.:2. 3 Mart 1693 (25 C.ahir 1104).

¹⁵ "... Sayda ve Beyrut ve Trablusşam ve Kıbrıs Eyaletleri'nden kalkub Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında *başiboş* olan *Fellâhîn* ve *Keferes* re'âyâsı Anavarza harâbesinde sâkin ve arâzîsini zirâ'at ve hirâset eylemek üzere ..." MAD. No: 9876, S.:245, B.:2.

¹⁶ MAD. No: 9876, S.:245-246, B.:2. 5 Mart 1693 (27 C.ahir 1104).

karşılığında bir yıllığına bu mukataanın iltizamını almıştır¹⁷.

Anavarza Mukataası'nın 1693 (1104) yılına ait iltizamını, 60.000 akçe karşılığında alan İsmail Ağa, bir süre sonra bu mukataanın 1693 (1104) yılından sonraki 3 yıllık iltizamına da talip olmuştur¹⁸. İsmail Ağa'nın yaptığı bu talebinde, 1694 (1105) yılı için 100.000 akçe, 1695 (1106) yılı için 150.000 akçe ve 1696 (1107) yılı için 200.000 akçe teklif etmesi ve bu teklifin de Osmanlı idarecilerince uygun görülmesi sonucunda, Anavarza Mukataası bu meblağlar karşılığında, 1694 (1105) yılından itibaren 3 yıllığına, 28 Haziran 1693 (24 Şevval 1104) tarihinde İsmail Ağa'ya iltizama verilmiştir¹⁹.

Anavarza ve çevresindeki yerleri kendi üzerine çiftlik olarak kaydettiren, buna ilave olarak bu yerlerin idarî ve iktisadî olarak tabi oldukları Anavarza Mukataası'nın da 4 yıllık iltizamını üzerine alan İsmail Ağa, bu yerlere yerleştirilecek olan halkın, iskan ettirilecekleri yerlere gitmek istemeyerek problem çıkarmalarından dolayı olmalı ki, daha önce yazılan beratı yeniden yazdırmıştır. Yazılan bu son berat; Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'da sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi şartının da ilave edildiğini görmekteyiz²⁰.

Anavarza Mukataası'nın kendisine verildiğini ve Adana, Tarsus, Sis, Kars-ı Zülkadiriyye, Kınık ve Payas'ta sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza'ya getirilip yerleştirilmesi hususunu, aldığı bu son beratla bir daha tescil ettiren İsmail Ağa, Çukurova bölgesine giderek Anavarza ve çevresine yapılacak olan iskana devam etmek için çalışmalara başlamıştır. Fakat, İsmail Ağa bu çalışmalarında başarısız olmuştur. Adana ve Tarsus'taki bazı kişiler, yanlarına yerleşmiş olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi guruplarının, Anavarza ve çevresine götürülüp iskan edilmelerine itiraz etmişlerdir.

¹⁷ MAD. No: 9876, S.:263-264, B.:2. 8 Mart 1693 (Gurre-i Receb 1104).

¹⁸ 8 Mart 1693 (Gurre-i Receb 1104) tarihli beratıta İsmail Ağa Cebecibaşı olarak belirtilmesine rağmen, bir süre sonra bu görevden ya ayrılmış veya azledilmiş olmalı ki, Anavarza Mukataası'nın iltizamının 3 yıllığına bu kişiye tevcih edildiği beratıta "Sâbikan Cebecibaşı İsmail ..." olarak kaydedilmiştir. MAD. No: 9876, S.:480, B.:2. 28 Haziran 1693 (24 Şevval 1104).

¹⁹ MAD. No: 9876, S.:480, B.:2.

²⁰ "...Trablüşşam ve Sayda ve Beyrut Eyâletleri'nden ve Kıbrıs re'âyâsından *başiboş gelüb* Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan *Fellâh ve Keferere'âyâ fukarâsına* kuvvet virilüb ve mezkûr Anavarza nam harâbeye iskân olunub ..." *Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Defterleri (D.BŞM.d.) No:695/A, S.:43, B.:1. 8 Temmuz 1693 (5 Zilkade 1104)*. Fakat, daha önceki ferman ile bu beratıta ifadelerde, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin o anda buldukları durumla ilgili ufak bir farklılık vardır. Bu gurupların Anavarza'ya iskan edilmeleri için yazılan fermanında "...*Adana ve Sis ve Tarsus ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas kasaba ve kurâlarında başiboş olan Fellâhın ve Keferere'âyâsı* ..." şeklinde olan ifade, bu son beratıta "... *başiboş gelüb Tarsus ve Adana ve Sis ve Kars ve Kınık Hâssı ve Payas toprağında ve kasaba ve kurâsında sâkin olan Fellâh ve Keferere'âyâ fukarâsı* ..." şeklinde yer almıştır. Daha sonraki dönemlerde, burada ifade edilen *başiboş* terimi ihtilafların temel kaynağı olmuştur.

Özellikle, Adana şehrinin çevresinde bulunan bahçelerin sahipleri olan mahallî güç sahipleri, bahçelerinde çalışan bu kişileri korumaları altına almışlardır. İsmail Ağa ve adamlarının yaptıkları çalışmalar karşısında, "... bunlar evlâd-ı 'Arab'dır ve vâfir zamândan berü bunda sâkindir emlâk-ı 'alâka sâhibidir ..." şeklinde karşılık veren bu güç sahipleri, özellikle Fellâhlar'ın gitmesine engel olmuşlardır. Durumun İsmail Ağa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılanların Anavarza'ya iskan edilmelerine kimsenin engel olmaması için Adana Kadısı ve Mütessellimi'ne ferman gönderilmiştir²¹.

Gönderilen bu ferman ile iskan hususundaki çalışmalarında engel kalmayacağını düşünen İsmail Ağa; iskan etmek istediği kişilerden, Adana sakini olan Monla Muhammed, Monla Yusuf, Monla Salih ve Ahmed isimli 4 kişinin İstanbul'a giderek şikayette bulunmaları üzerine, bu çalışmalarında yine başarısız olmuştur. İstanbul'a giden bu kişiler, "...evlâd-ı 'Arab fukarâsı ..." olarak 50-100 seneden daha fazla bir süreden beri atalarının Adana şehrinde ve bahçelerinde sakin olduklarını, bu süre içinde mülk ve emlak sahibi oldukları gibi, her yıl vergilerini buralarda ödediklerini belirtmişlerdir. Bu hususları belirten bu kişiler, İsmail Ağa'nın almış olduğu beratta ve fermanında belirtildiği gibi, kendilerinin *başiboş* olmadıklarını da belirtip²², İsmail Ağa'nın kendilerini Anavarza'ya götürüp iskan etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu talep üzerine, mal ve mülk sahibi olup, uzun müddet boyunca buldukları yerlerde sakin olan bu kişileri İsmail Ağa'nın iskan etmeye kalkışmasına engel olunması hususunda Adana Kadısı ve Mütessellimi'ne ferman gönderilmiştir²³.

Adana şehir merkezinde yaşayan bu 4 kişinin yaptığı şikayetin ardından, bir şikayette Tarsus'tan gelmiştir. Tarsus'un Kuştimur Nahiyesi'nde Cemaat-i Aydoğanlı ve bazı köylerin zaimi olan Mustafa'nın, zeameti topraklarında uzun müddetten beri sakin olan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin, Anavarza Mukataası'nın mültezimi İsmail Ağa tarafından zorla götürülerek Anavarza'ya iskan etmek istediğini söyleyip, bunun engellenmesini talep etmiştir. Yapılan bu talep üzerine, İsmail Ağa'nın bu kişinin zeameti

²¹ D.BŞM.d. No:695/A, S.:49-50, B.:1. 11 Eylül 1693 (10 Muharrem 1105).

²² "... kimesneler 'arz-ı hâl sunub nefsi Adana'nın şehrinde ve bahçelerinde sâkin olan evlâd-ı 'Arab fukarâsı olub ebâ 'ann-ceddin ba'zımız yüz seneden ve ba'zımız elli seneden mütecâviz mutavattın ve mülk ve emlâk sâhibi olub her sene emr ile vâki' olan tekâlifden hissemize düşeni sâkin olduğumuz mahalde ve karyemiz ahâlisi ile mâ'en edâ idüb kusûrumuz yoğiken sâbıkan Cebecibaşı olan İsmail nâm kimesne Anavarza harâbesin üzerine der-'uhde ve iltizâm itmekle berâtında ta'yîn olan Sayda ve Beyrut ve Trablus perâkendelerinden *başiboş re'âyâ* ve Kıbrıs Keferesi olub emlâk ve arâzi sâhibleri olmıyanlar deyü ta'yîn ve tasrîh olunmuşiken mezbûr kanâ'at itmeyüb mücerred celb-i mâl için emlâk ve arâzimiz terk ve harâbe-i mezbûreye iskân teklîf idüb şerr-i ta'yîn itmekle ziyâde gadr itmîşdir ..." D.BŞM.d. No:695/A, S.:79, B.:1.

²³ D.BŞM.d. No:695/A, S.:79, B.:1. 4 Kasım 1693 (5 R.evvel 1105).

topraklarında yaşayan kişilere karışmasının engellenmesi hususunda Adana ve Tarsus'un idarecilerine ferman gönderilmiştir²⁴.

Tarsus'tan yapılan bu şikayetin bir benzerinin, Karaisalı Nahiyesi'ndeki bazı mezraaları "...ber-vech-i te`bîd der-'uhde..." eden dönemin Reisülküttabı Ebubekir tarafından yapıldığını görmekteyiz. Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan bu şikayet üzerine, İsmail Ağa'nın bu mezraalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ni iskan talebiyle rencide etmesinin engellenmesi hususunda Adana Valisi ve Kadısı'na ferman gönderilmiştir²⁵.

Anavarza ve çevresindeki bölgelerin çiftlik sahibi ve Anavarza Mukataası'nın mültezimi olan İsmail Ağa, Anavarza ve çevresini tam olarak iskan etmeyi başaramadan, 1694 yılında katl edilmiştir²⁶. İsmail Ağa'nın katl edilmesinin, hakkında yapılan şikayetlerden, özellikle de Reisülküttab Ebubekir tarafından yapılan şikayetten dolayı mı, yoksa başka bir nedenden mi dolayı olduğu hususunda herhangi bir bilginiz bulunmamaktadır.

İsmail Ağa'nın katl edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresinin iskan edilmesi hususunda yapılan çalışmalara devam edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sırasında, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi dışında, Sis ile Kars-ı Zülkadiriyye Sancakları'nda yaşayan ve avarız hanesine kayıtlı olmayan cemaatlerden Anavarza ve çevresine iskan edilmesi düşünülen cemaatlerden, Ayrımlı (Ayrımoğulları) Cemaati'ne mensup olan bazı kişiler iskan edilme çalışmalarına karşı çıkmışlardır. Bu cemaate mensup olan bazı kişiler, kendilerinin tımar erbabı olup, Kars-ı Zülkadiriyye'de sakin oldukları halde, Anavarza ve çevresine yapılan iskan için görevli olan Hızır adlı kişinin²⁷, kendilerini Anavarza'ya iskan etmek istediğini belirtip, bu kişinin kendilerini iskan hususunda rahatsız etmesine engel olunmasını talep etmişlerdir. Yapılan bu talep üzerine, Hızır adlı kişinin, bu kişileri Anavarza'ya iskan etme teşebbüsünün engellenmesi hususunda bölgedeki idarecilere ferman gönderilmiştir²⁸. Hızır adlı kişinin de yaptığı çalışmalar sonucunda bir kısım halk, bu bölgeye götürülmesine rağmen, şehir ve kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin buraya götürülüp iskan edilmesinde başarılı olunamamıştır.

Anavarza ve çevresine yapılması istenen, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin iskanları ile

²⁴ MAD. No: 17904, S.:14, B.:1. 20 Aralık 1693 (21 Rahir 1105).

²⁵ MAD. No: 17904, S.:67-68, B.:2. 26 Ocak 1694 (29 C.evvel 1105).

²⁶ M.Süreyya; a.g.e., s.811.

²⁷ "... Anavarza iskânına ... iskân itdirmeğe me`mûr olan Hızır ..." MAD. No: 9879, S.:380, B.:3. Hızır adlı bu kişinin, katl edilen İsmail Ağa'nın bir yakını mı olduğu, yoksa devlet tarafından mı görevlendirildiği hususunda herhangi bir bilginiz bulunmamaktadır.

²⁸ MAD. No: 9879, S.:380-381, B.:3. 31 Mayıs 1695 (17 Şevval 1106).

ilgili çalışmaların yapıldığı bu dönemde, bölgede başka bir problemin ortaya çıktığını görmekteyiz. Ortaya çıkan bu problem, daha önceki dönemde Rakka'ya iskan edilen Lek, Akbaş ve Hacılar Cemaatleri mensuplarından bir kısmının firar ederek Çukurova bölgesine gelmesidir. Çukurova bölgesine gelen bu cemaatlerin mensuplarının bir kısmı, İfraz-ı Zülkadiriyye Cemaatleri'nden Kara Hüseyinlü Ceridi Cemaati'nin içine girip saklanırken, bir kısmı da Anavarza ve çevresine giderek burada izinsiz olarak yaşamaya başlamışlardır²⁹.

Bu arada, İsmail Ağa'nın katli edilmesinin ardından, Anavarza ve çevresindeki yerlerin tabii olduğu Anavarza Mukataası, 1695 (1106) ve 1696 (1107) yıllarında kimsenin talip olmaması nedeniyle iltizama verilememiştir. İsmail Ağa'nın katli edilmesinden yaklaşık 2,5 yıl sonra, bu mukataaya Şükrü Hüseyin ve Mustafa Ağa isimli 2 kişi³⁰ talip olarak, 1697 (1108) yılı için 60.000 akçe, 1698 (1109) yılı için 100.000 akçe ve 1699 (1110) yılı için 210.000 akçe teklif etmişlerdir. Bu kişilerin yaptıkları bu teklifin devlet idarecilerince de kabul edilmesi üzerine, Anavarza Mukataası bu kişilere 3 yıllığına iltizama verilmiştir³¹.

Anavarza Mukataası'nın iltizamın alan bu kişiler, İsmail Ağa'nın yaptığı gibi, Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'nin Anavarza ve çevresine götürülüp iskan edilmesi için çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda, iskan edilmesi istenen kişilerin, bir kısmı götürülmesine rağmen, şehir ve kasabalarda yaşayanları, önceki dönemlerde olduğu gibi Anavarza ve çevresine gitmek istememişlerdir. Bu kişilerin, Anavarza ve çevresine iskan edilmeleri için gönderilen ferman üzerine, iskana gitmek istemeyen bu kişiler Adana'da mahkemeye çıkarılmışlardır. Adana'da mahkemeye çıkarılan bu kişiler; kendilerinin uzun müddetten beri buralarda yaşadıklarını, mal ve emlak sahibi olduklarını, bu nedenden dolayı da sakin oldukları yerleri terk etmek istemediklerini belirtmişlerdir. Bu şekilde itirazlarını belirten Fellâh ve Kıbrıs Keferesi'ne mensup kişiler, *bir yerde 10 seneden fazla yaşayan kişinin kaldırılmasının kanunlara aykırı olduğunu* da ilave ederek, kendilerinin haklı olduğunu

²⁹ *Mühimme Defteri No:105*, S.:68, H.:309; *MAD. No: 9879*, S.:81, B.:1.

³⁰ *Şükrü Hüseyin*, Ocak 1695 tarihinden sonraki dönemde uygulanmaya başlanan malikane sistemi dahilinde, bazı mukataaların mahallinde satışı için görevlendirilen kişilerden olup, Adana başta olmak üzere, Malatya ve Halep'te malikane satışı yapan kişidir. *Mustafa Ağa* ise, Anavarza ve çevresini çiftlik olarak üzerine kaydettiren ve buraların bağlı olduğu Anavarza Mukataası'nın bir dönemler iltizamını aldıktan sonra katli edilen *İsmail Ağa'nın eniştesidir*. Erol Özvar; *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003, s.83-84, 288.

³¹ Bu mukataanın iltizama verilmesi ile ilgili berat kaydının suretine ulaşamamış bulunmaktayız. Yukarıda belirttiğimiz rakamlar, daha sonraki dönemde yazılmış olan bir hükümden alınmıştır. *MAD. No: 3473*, S.:205-206, B.:2.

ispat etmeye çalışmışlardır. Belirttiğimiz itirazları yapan bu kişiler, çok daha önemli bir hususu ifade etmişlerdir. Bu kişilere göre; kendilerinin iskan edilmesi istenilen *Anavarza ve çevresinde olan bölge, Ekrâd ve Türkmân eşkıyalarının yatağı haline gelmiş* bulunmaktadır, Bundan dolayı, bu yerlerde kendilerinin can, mal ve ırz güvenliği olmayacağı için, buralarda ikamet etmeleri söz konusu değildir. Bu kişilerin söyledikleri sözlerin, Adana’da yaşayan diğer kişilerce de tasdik edilmesi sonucunda³², durum İstanbul’a bildirilmiştir.

Adana şehir merkezi ile çevredeki kasabalarda yaşayan Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’ne mensup kişilerin yaptıkları bu itirazların İstanbul’a gönderilmesinin ardından, durum İstanbul’daki idarecilerce değerlendirilmiş ve bu kişilerin Anavarza’ya iskan edilmeleri ile ilgili olarak rahatsız edilmemeleri hususunda Adana Kadısı’na ferman gönderilmiştir³³.

Adana ve çevresindeki Fellâh ve Kıbrıs Keferesi’ne mensup kişilerin yaptıkları itirazların benzerinin, Tarsus’tan da İstanbul’a gönderildiğini görmekteyiz. Tarsus’tan yapılan bu itirazlar üzerine, Adana’dakilerde olduğu gibi, bu kişilerin Anavarza’ya iskan edilmeleri ile ilgili olarak rahatsız edilmemeleri hususunda Tarsus Sancakbeyi ve Kadısı’na ferman gönderilmiştir³⁴.

Anavarza ve çevresine yapılması istenen iskan ile ilgili olarak ortaya çıkan bu itirazların sonucunda, bölgeye yapılması düşünülen iskan başarısız olmuş gibi görünmektedir. Daha önceden bu bölgeye götürülen bazı kişilerin ise, Lekvanik Ekradı Cemaatleri başta olmak üzere, Rakka iskan firarilerinin gelip, bu yerlere yerleşmeye başlamaları üzerine bu bölgeyi terk ettiklerini görmekteyiz.

Anavarza ve çevresine iskan edilmelerinde başarılı olunamayan *Fellâhân Taifesi*’ne mensup olan kişilerin, daha sonraki yıllarda oluşturulan *Fellâhân Taifesi*

³² “... Fellâhîn ve Keferâ meclis-i şer‘e ihzâr olundukda takfîr-i kelâm idüb ‘... ekserimiz ebâ ‘ann-ceddin yüz seneden mütecâviz bu diyârda sâkin olub bi-nefsihi gelenlerimizden dahî otuz seneden mukaddem gelmiş kimesne olmayub her birimiz emlâk ve arâzî sâhibi olub şer‘-i mutahharada Ehl-i İslâm ve Ehl-i Zîmmet’den bir ahadî eğer vatan-ı aslî ve eğer vatan-ı ikâmetden bilâda iclâ câ‘iz olmadığundan mâ‘adâ bir re‘âyâyı vatan-ı ikâmetden on seneden sonra iclâ hilâf-ı kânûn olub ve iskân olduğumuz sûretde **harâbe-i mezbûre mâ`vâ-yı eşkıyâ olmağla erâzil-i Ekrâd ve Türkmân ve sâ`ir erbâb-ı bağy ve tuğyân emvâl ve erzâkımızı nehb ve gâret ve nüfûsumuzu katl ve ı`râzımızı hetk ve ihânet itmeleri mukarrerdir iskân-ı mezbûr bir vecihle mümkün değildir**’ deyü tazallüm eylediklerinde keyfiyet-i ahvâl ahâl-i diyârdan sût-âl olundukda hâl minvâl-i meşrûh üzere olduğun ihbâr eylediklerin ...” MAD. No: 3473, S.:205, B.:2.

³³ “... tâ`ife-i mezbûrenin her biri emlâk ve arâzî sâhibi olmalarıyla zikr olunan Anavarza nâm mahalle iskânlarıçün min-ba`d fukarâ ta`ciz ve rencide olunmamak üzere ...” MAD. No: 3473, S.:205-206, B.:2. 22 Aralık 1697 (8 C.ahir 1109).

³⁴ MAD. No: 3473, S.:236-237, B.:2. 2 Ocak 1698 (19 C.ahir 1109).

Mukataası dahilinde idare edilmeye başladığını görmekteyiz³⁵. Keza; Kıbrıs Keferesi olarak adlandırılan gurubun önemli bir kısmının, daha sonraki yıllarda Kıbrıs'a geri dönmeleri için gönderilen fermanlar ve yapılan çalışmalar sonucunda Kıbrıs'a geri döndüklerini görmekteyiz³⁶.

SONUÇ

1691 yılından sonraki dönemde, gerek ekonomik, gerekse siyasi sebepler dolayısıyla gerçekleştirilmek istenen iskan faaliyetlerinden birisi olan Anavarza bölgesinin iskanı için ilk etapta büyük bir gayret gösterilmiştir.

İskan için yapılan bu gayretler sırasında Eski Cebecibaşı olan İsmail Ağa, bu bölgeyi kendisine çiftlik yapmak üzere merkezi idareden izin aldıktan sonra, boş olan bu arazinin iskan ettirilmesi için bu bölgede bulunan Fellah ve Kıbrıs Keferesi gruplarını iskan ettirmek için bir çok teşebbüste bulunmuştur. Ancak bu teşebbüsler sırasında, bu grupların daha önceki dönemde yerleştikleri bölgelerdeki güç sahipleri olan kişiler, bunların işgüçlerinin kendileri için önem arz etmesinden dolayı, bu gruplara mensup kişilerin Anavarza'ya götürülüp iskan edilmelerine karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde, iskan edilmek istenen kişiler de bu bölgeye gitmek hususunda büyük oranda çekince göstermişlerdir. Bunun sonucunda olarak, 1692 yılından itibaren gerçekleştirilmek istenen Anavarza'nın iskanı ilk dönemde başarılı olamamıştır.

---

³⁵ *Adana Şer'iyye Sicili (A.Ş.S.) No:20, S.:15, B.:30-31; A.Ş.S. No:103, S.:28, B.:53-b; A.Ş.S. No:126, S.:15, B.:28. Bu mukataanın yıllık 500 kuruş malı var idi. A.Ş.S. No:103, S.:77, B.:150; A.Ş.S. No:128, S.:153, B.:227.*

³⁶ *A.Ş.S. No:41, S.:79, 81-82, B.:142, 147; Atik Şikayet Defteri No:58, S.:210, H.:3.*

KANAKLAR

I-ARŞİV KAYNAKLARI

1-Adana Şer'iyeye Sicilleri

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	20
2-	41
3-	103
4-	126
5-	128

2-Mühimme Defterleri Tasnifi

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	105
----	-----

3-Atık Şikayet Defterleri Tasnifi

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	58
----	----

4-Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi (MAD)

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	3473
2-	9873
3-	9876
4-	9879
5-	17904

5-Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Defterleri Tasnifi (D.BŞM.d.)

<u>Sıra No</u>	<u>Defter No</u>
-----------------------	-------------------------

1-	695/A
----	-------

II-TETKİK ESERLER

ALTAY, M.Hâdi, *Adım-Adım Çukurova*, Adana, 1965.

CANARD, M., "Cilicia" Maddesi, *The Encyclopadia of Islam (New Edition-Leiden)*, Volume:II., s.34-39.

ÇELİKDEMİR, Murat, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı (1690-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2001.

ERDEM, Sargon,. "Adana" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.:I,

İstanbul, 1988, s.348-349;

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991.

-----; "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis Sancağı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı:32, *Ord.Prof.Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı*, İstanbul, 1979, s.819-892.

KILIÇ, Mustafa, "İslam Tarihi Kaynaklarında İslam Fetihlerinin Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar Olan Dönemde Çukurova", *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu 21-23 Kasım 1990*, Adana, 1991, s.313-333.

Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C.:3, İstanbul, 1996.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987.

ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003.

STRECK; ; "Aynzarba" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, (Milli Eğitim Yayını), Eskişehir, 1997, s.74.

TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2005.

ULUĞ, Bekir, *Tarih Boyunca Çukurova*, Mersin, 1948.

<http://www.kadirli.bel.tr/tarihiyerler/anavarza1.htm>.

<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Anavarza>

